

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-1-13>

УДК 165.73:165.742.4:161.1:37.014

Тарас Маменко

Семіотична теорія істини Чарлза Сандерса Пірса та її сучасні експлікації: науковий та освітній аспекти

У статті представлено комплексний аналіз семіотичної теорії істини Чарлза Сандерса Пірса та її значення для сучасних філософських, наукових і освітніх дискурсів. Автор детально досліджує унікальність пірсової концепції, яка синтезує чотири класичні підходи до істини: кореспондентний, когерентний, консенсусний та інструментальний. Особливий акцент робиться на критиці Пірсом номіналізму та обґрунтуванні семіотичного реалізму, де істина розуміється не як статична сутність, а як динамічний результат колективного наукового дослідження, що досягається через безкінечний процес семіозису – інтерпретації знаків. Важливий розділ статті присвячений методологічним інноваціям Пірса, зокрема його теорії умовиводів, що включає абдукцію (як творчий метод формування гіпотез), індукцію та дедукцію. Автор показує, як ця тріада логічних процесів формує основу наукового пізнання. Також аналізується пірсова класифікація наук, яка вибудовує ієрархію від абстрактної математики до конкретних емпіричних дисциплін. В освітньому аспекті стаття висвітлює революційний потенціал пірсових ідей, зокрема: роль абдуктивного мислення у розвитку креативності, концепцію «спільноти дослідників» як моделі навчального процесу, фалібілізм як методологічний принцип, що дозволяє переосмислити роль помилок у навчанні, семіотичний підхід до освіти як процесу безперервної інтерпретації знаків. Дослідження базується на ретельному аналізі праць Пірса та сучасних інтерпретацій (Місак, Гуквей, Лейн тощо), демонструючи актуальність його ідей для подолання сучасного релятивізму та інтеграції філософської, наукової та освітньої практик. Пірсова теорія істини пропонує потужний інструментарій для розвитку критичного мислення та колективного пошуку знань у цифрову епоху.

Ключові слова: абдукція, Людвіг Вітгенштайн, знак, істина, наука, освіта, Пірс, прагматизм, семіозис, семіотика, теорія, фалібілізм, філософія.

Вступ

Видатний американський філософ Чарлз Сандерс Пірс концептуалізував ідею прагматизму таким чином, що його постановка і вирішення проблем пізнання, істини та шляхів її досягнення і досі має суттєвий

© Тарас Маменко, 2025

вплив на розвиток як філософії загалом, так і філософії освіти зокрема. Йому не довелося працювати багато на освітянській ниві¹ через низку обставин, зокрема, і не в останню чергу, через його конфліктний характер, але запропоноване ним нове розуміння філософії значно вплинуло на її розвиток в ХХ ст. і з відродженням прагматизму впливає на освіту, науку та філософію зараз. Довгий час його ідеї перебували в тіні його більш успішних колег по прагматичній школі Вільяма Джеймса та Джона Дьюї. Але зараз кількість досліджень, що присвячені його філософії, перевищує дослідження щодо філософії Джеймса і Дьюї разом взяті.

Філософію Пірса доречно розглядати, як таку, що долає низку модерністських настанов. *По-перше*, Пірс відкидав ідею абсолютних аксіом, пошуком яких займалася модерна філософія, пропонуючи натомість фалібілізм – концепцію, за якою всі знання є гіпотетичними і підлягають перегляду на основі досвіду. *По-друге*, через свою семіотику він переосмислив мову як систему знаків, що активно формує пізнання, а не лише передає ідеї. Для Нового часу мова була швидше засобом комунікації. Ідеї були доступними самі по собі, в зв'язку з чим нібито можна було говорити про створення і існування *приватних* мов, що критикував Людвіг Вітгенштайн. У теорії Пірса значення виникає в процесі інтерпретації (семіозису), що суперечить класичному уявленню про мову як пасивний інструмент. *По-третє*, Пірс, хоча і не заперечував суб'єкт, як структуралісти, але переосмислював його як частину соціальної спільноти дослідників. У його концепції знання є результатом колективного процесу, а істина – це те, до чого спільнота обов'язково дійде в довгостроковій перспективі. Взагалі, вважали прагматисти, антагонізм між модерним інтелектуалізмом і прагматизмом сягає ще античності. Фердинанд Шилер вбачав його витоки в суперечці Платона з Протагором [Shilller 1907: 16]. Перемога Платона, на його думку, надовго загальмувала розвиток філософії, а помилкове розуміння Платоном функції поняття і природи наукової істини призвело до хибних форм філософської еволюції. Шилер хотів повернутися до Протагора, його формула πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος (людина є мірилом всіх речей) мала б стати важливішою за γνῶθι σεαυτόν (пізнай самого себе). Шилер вказував, що Платон не коректно трактував Протагорів принцип в «Театеті», розуміючи під ἄνθρωπος не людину взагалі, але конкретну людину, яка нібито і є мірилом речей. Шилер (слідом за Теодором Гомперцем) виступав

¹ Завдяки сприянню родичів та друзів (найбільше В. Джеймса), які переймалися його тяжким матеріальним становищем, йому влаштовували можливість читати низку лекцій в університетах, де він ніколи не мав постійного місця професора. В Гарвардському університеті він читав логіку та філософію науки. В університеті Дж. Гопкінса – читав філософію та логіку, Лоувелівському інституті – філософію, логіку та науковий метод, Колумбійському університеті – лекції з прагматизму [Brent 1998].

проти такого потрактування і наполягав, що треба говорити про родове поняття «людини». Родове поняття людини в контексті науки та освіти перетворюється на спільноту дослідників.

Через свою семіотику і прагматизм Пірс також долав дуалізм суб'єкта й об'єкта. У його семіотиці пізнання опосередковане знаками, які складаються з трьох елементів: репрезентамента, об'єкта та інтерпретанти. Це усуває жорстке розмежування між суб'єктом (тим, хто пізнає) і об'єктом (тим, що пізнається), оскільки знання виникає в динамічному процесі семіозису, де суб'єкт і об'єкт взаємодіють через інтерпретацію знаків. *Інтерпретанта* – основне поняття його семіотики, вона задає значення і сенс. Пірс відкидав класичну ідею прямого відображення об'єкта в розумі суб'єкта (наприклад, Декартові «ясні та чіткі ідеї» чи Локові ідеї, які репрезентують природу), наголошуючи, що значення формують через практичні наслідки та контекст, як це викладено в його прагматичній максимі. «Розглянемо, які впливи, які, можливо, мають практичне значення, ми уявляємо собі від об'єкта нашого уявлення. Тоді наше уявлення про ці впливи і є цілісним нашим уявленням про об'єкт» [Peirce 1992: 132].

Теорія істини Чарлза Сандерса Пірса

У своїй статті «Що таке прагматизм» Пірс різко відмежувався від інших прагматичних філософів, оскільки в першу чергу не поділяв їх номіналізму та вчення про істину [Peirce 1998: 331-345]. «Мінливість» істини була однією з причин, які спонукали Пірса перейменувати свою версію прагматизму на «прагматизм». Відмежовуючись тим самим від прагматизму Вільяма Джеймса, Фердинанда Шилера, Джона Дьюї, Пірс звинувачував їх у тому, що вони дозволили прагматизму «заразитися насінням смерті», незважаючи на те, що ця «філософія аж так пов'язана з життям» [Peirce 1935: 332] (CP 6.485)¹.

На відміну від Джеймса, який стверджував, що істина пластична та постійно змінюється, Чарлз Пірс наполягав, що змінюється наше *знання* істини, а не власне *істина*. Знання мінливе, оскільки наші переконання завжди непевні. Якби істина постійно змінювалася, тоді ніхто ні про що б не сперечався: «...кмітливий учасник дискусії веде її, оскільки сподівається або, принаймні, припускає, що вона до чогось призведе; тобто обидві сторони врешті-решт мають дійти спільного переконання, що буде безумовним та остаточним. Бо інакше навіщо сперечатися? Отже, розумний диспутант прагне досягти остаточного й обов'язкового пере-

¹ При цитуванні цього класичного видання робіт Пірса (Collected Papers – CP) додатково даю прийняте дослідниками цитування: спочатку вказується номер тому, а після крапки відповідний параграф.

конання. Але те, чого він прагне – це істина. Тому за істину він має ... остаточне обов'язкове для всіх переконання» [Peirce 1932: 18] (CP 2.29).

Істина, як вважав Джеймс, – це лише людська конструкція відносно того, у що людям корисно вірити, коли вони вирішують у це вірити. Пірс з цим не погоджувався. Звісно, він не сперечався з Джеймсом, що не може бути нічого кориснішого, аніж мати справжні переконання. Але він говорив, що Джеймс зрозумів все навпаки. Не той факт, що переконання корисні, робить їх істинними, але саме те, що вони істинні або принаймні приблизно істинні, робить їх корисними.

Як стверджує сучасний канадський дослідник Пірса Пол Форстер теорія істини Пірса поєднує кореспондентну, когерентну, інструментальну, консенсусну теорію [Forster 2011: 161]. Всі вони взаємозалежні в його семіотичному реалізмі.

Для Пірса номіналісти (філософи, які заперечують реальність універсаль, загальних понять) не мають єдиного методу для визначення істини. Їхні підходи до істини ґрунтуються на метафізичних припущеннях про те, що світ складається лише з індивідів (конкретних об'єктів), а не загальних закономірностей. Пізнання для них починається з приватного чуттєвого досвіду, який у кожного індивіда унікальний. Це призводить їх до проблеми: як можна знати об'єктивний, публічний світ, якщо досвід суб'єктивний?

Номіналісти намагаються пояснити істину через окремі підходи, кожен з яких має недоліки. Так, прихильники **кореспондентної теорії** істини переконанні, що *істина* – це відповідність між думкою та реальністю. І вони зустрічаються з проблемою неможливості перевірити цю відповідність, оскільки ми не маємо доступу до реальності поза нашими уявленнями (ідеями). Ми не можемо вийти за межі власної свідомості, щоб порівняти свої думки з незалежною від розуму реальністю. Згідно з цією теорією, це саме те, що нам потрібно зробити, щоб отримати знання. Але це неможливо, адже весь наш доступ до світу опосередковується нашим пізнанням, а тому теорія відповідності нібито унеможлиблює знання. Крім того, саме поняття «відповідності» між твердженнями та реальністю є нечітким і складним для точного визначення. Що мається на увазі під цією відповідністю? Відповідність думки фактам можна розуміти як Аристотель: «Говорити про суще, що воно не є, і про не суще, що воно є, хибно; [говорити ж] про суще, що воно є, і про не суще, що воно не є, істинно» [Кассен & Сігов 2016: 58]. Але чи достатньо цього для пізнання? Адже, можливо, відповідність передбачає також певний ізоморфізм між структурою пропозиції та структурою факту (як у раннього Вітгенштайна [Вітгенштайн 1995: 27-28]), чи просто задовольняє вимоги семантики, як у польсько-американського філософа Альфреда Тарського: «Твердження “сніг білий” істинне, якщо і лише якщо сніг білий» [Tarski 1944: 343]

тощо. На це питання можна відповідати по-різному. Також проблемою є те, що кореспондентна теорія має труднощі з поясненням істини в контексті абстрактних понять, таких як справедливість або любов, оскільки їм взагалі тяжко підібрати відповідники у реальності.

Іншою класичною теорією істини є **когерентна теорія** істини. Її ідея полягає в тому, що істинність переконання визначається його узгодженістю з іншими переконаннями. Але тут також існує низка проблем. Може існувати кілька неузгоджених, але внутрішньо послідовних систем переконань. Оскільки когерентність залежить від конкретної системи переконань, різні люди або культури можуть мати суперечливі, але внутрішньо узгоджені системи переконань (чи то наукових, чи політичних, чи релігійних). Це може призвести до релятивізму, де істина стає суб'єктивною і залежить від конкретного контексту. Когерентна теорія не надає зовнішнього, незалежного від системи переконань, критерію для визначення істини. Це ускладнює перевірку істинності тверджень, особливо коли виникають нові докази або інформація, що суперечать існуючій системі переконань. Наприклад, Вітгенштайн у своїй пізній філософії (зокрема, у праці «Філософські дослідження») стверджує, що значення слів, включаючи поняття істини, залежить від контексту їх використання в конкретних мовних іграх – соціальних практиках, де правила гри визначають, як ми говоримо про світ. Це можна інтерпретувати як форму когерентизму: істина не є абсолютною чи незалежною від людської діяльності, а радше когерентністю (узгодженістю) в рамках певної «гри», де твердження «істинне», якщо воно відповідає правилам і контексту. В науковій грі – узгодженість з емпіричними даними, в релігійній – з догматами віри тощо. Вітгенштайн взагалі уникає метафізичних спекуляцій про «об'єктивну істину», фокусуючись на практичному використанні мови. Пірс міг би визнати, що Вітгенштайнові мовні ігри – корисний спосіб описати, як знаки (слова, символи) функціонують у соціальному контексті. Однак, Пірс би рішуче заперечив, що істина можлива *лише* в рамках мовних ігор. Для Пірса істина – це «думка, до якої приречені дійти всі, хто досліджує» [Peirce 1934: 268] (CP 5.407), тобто об'єктивна межа нескінченного процесу спільного дослідження. Це не суб'єктивна узгодженість у грі, а сходження, зближення, проникнення до реальності, яка незалежна від наших думок, але доступна через науковий метод.

Мовні ігри роблять істину внутрішньою для мови, ігноруючи зовнішню реальність, яка «нав'язує себе» через досвід (через «другість» сказав би Пірс), «необроблені факти»¹ (brute facts, англ.), які не зале-

¹ Можна також перекладати у даному контексті «brute» як «уперті» факти, адже, згідно Пірсу, вони чинять опір нашим бажанням, теоріям чи інтерпретаціям.

жать від інтерпретації. «Реальність незалежна не обов'язково від думки взагалі, а лише від того, що думаєте Ви чи я, чи будь-яка обмежена кількість осіб» [Peirce 1934: 269] (CP 5.408). В реалістичній метафізиці Пірса є ще і «третість» – об'єктивне існування законів, «регулятивна надія», що керує фактами і може пояснити успіхи науки, або те, чому наші «ігри» працюють у світі. Таким чином, Пірс міг би відповісти Вітгенштайну щось на кшталт такого: «Ваші мовні ігри є чудовим описом семіотичних процесів, але істина не гра, а *доля* дослідження. Вона об'єктивна, бо реальність – не наш винахід, а те, що змушує нас переглядати правила».

Ще однією теорією є **консенсусна теорія**. Істина є тим, з чим погоджуються дослідники. Її проблема полягає в тому (якщо лише нею обмежуватись), що консенсус може бути – і часто в науці так траплялось – помилковим. Як говорив Пірс, робити окремих осіб абсолютними суддями істини є найшкідливішим для науки. Тут можна пригадати і Птолемея з його геоцентризмом, і Ньютона з абсолютними часом та простором, і багато іншого з історії науки.

Нарешті, є ще **інструменталістська теорія**, яку поділяли колеги Пірса по прагматизму. Істина – це те, що «працює» (наприклад, забезпечує успішні передбачення). Але ж доводиться визнати, що хибні ідеї також можуть бути корисними (принаймні, певний час).

Висновок Пірса, на думку Форстера, полягав би у тому, що номіналісти не можуть дійти згоди щодо природи істини через їхню невірну методологію, яка надає перевагу окремим інтуїціям [Forster 2011: 159]. Крім того, вони починають з хибних метафізичних припущень (наприклад, про розрив між свідомістю та світом).

Пірс пропонує принципово новий підхід до істини, який ґрунтується на семіотиці. На відміну від номіналістів, він вважає, що будь-яке твердження про істину – це символ (знак, що має когнітивний зміст). Щоб зрозуміти істину, треба досліджувати, як символи пов'язуються з об'єктами та інтерпретуються. «Істина та хибність – це характеристики, обмежені твердженнями... Істинне твердження – це твердження, віра в яке ніколи не призведе до... розчарування» [Peirce 1934: 397] (CP 5. 569). Істина – властивість знаків/тверджень, які не вводять в оману інтерпретатора. Вона семіотично зумовлена, істинне твердження – те, що правильно інтерпретують і підтверджують у досвіді.

Пірс відкидає номіналістські припущення про «речі в собі» (непізнавану реальність). Натомість, він аналізує істину через формальну теорію дослідження, яка не робить апіорних висновків про світ. Символ (наприклад, наукова теорія) відображає об'єкт, але його істинність визначається не суб'єктивним досвідом, а зовнішньою постійністю – тим, що не залежить від нашого мислення.

Пірс, інтегрує, на думку Форстера, чотири номіналістичні теорії в єдину систему [Forster 2011: 161], показуючи, що вони рівнозначні при правильному розумінні символів:

1. Істинний символ відображає об'єкт як він є, незалежно від наших думок (*кореспондентна* теорія). «Істина – це та відповідність абстрактного твердження ідеальній межі, до якої нескінченне дослідження прагне привести наукове переконання; ця відповідність може бути досягнута завдяки визнанню абстрактним твердженням своєї неточності та односторонності, і це визнання є невід'ємною складовою істини» [Peirce 1934: 394] (CP 5.565). Пірс проводить аналогію з числом π – ідеальне значення, яке ми наближаємо, але ніколи не досягаємо повністю. Він підкреслює, що істинні твердження можуть бути приблизними і водночас – такими, що рухаються до істини.
2. Істинні символи утворюють послідовну, узгоджену систему, як того вимагає *когерентна* теорія (наприклад, наукові теорії).
3. Консенсусна теорія модифікується так, що істина – це не тимчасовий консенсус, а ідеальна згода, до якої прийде будь-який раціональний дослідник. «Думка, з якою зрештою погодяться всі, хто досліджує, і є тим, що ми маємо на увазі під істиною» [Peirce 1934: 268] (CP 5.407).
4. *Інструменталістська* теорія, яка покладається на практичну успішність, теж залишається, адже істинні символи надійно передбачають результати дій.

Пірс підкреслює, що ці чотири аспекти істини нерозривно пов'язані: символ відповідає реальності (кореспонденція) → він узгоджений з іншими символами (когерентність) → щодо нього буде згода (консенсус) → він дає точні передбачення (інструментальна надійність). Інакше наука і не працює: наприклад, візьмемо теорію гравітації, вона відповідає спостереженням (кореспонденція), узгоджується зі всією механікою (когерентність), прийнята наукою (консенсус), і дозволяє будувати мости (інструментальна надійність).

Теорія істини Пірса – це динамічна модель, де істина виникає з колективного дослідження. Вона вимагає взаємодії логіки, практики та спільноти. І запобігає релятивізму чи скептицизму. Пірс пропонує альтернативу як догматичному реалізму, так і релятивізму, що робить його теорію актуальною для сучасної філософії науки.

Варто додати, що коли йде мову про істину в Пірса, то йдеться не просто про метафізичну властивість, але і про певний *нормативний* ідеал, до якого прагне наукове пізнання. У монографії за редакції британського філософа Кристофера Гуквея акцентовано на тому, що істина за Пірсом тісно пов'язана з актами ствердження (assertion). Коли ми щось стверджуємо, ми беремо на себе зобов'язання, щодо істинності цього

твердження і його підстав (evidence, англ.) [Hookwey 2000]. Відповідно отримуємо санкції, якщо наші твердження виявляються хибними, наприклад, шкоду репутації. Гуквей також наполягає на відмінності теорій істини *прагматичних* від будь яких *інфляціоністських* (де за істинною визнається реальність та значущість, вона є об'єктивною властивістю тверджень, за нею «щось стоїть», до інфляціоністських відносять традиційні теорії – кореспондентну, когерентну тощо) чи *дефляціоністських* (які вважають поняття істини надлишковим чи технічним, наприклад в твердженні «істинно, що принтер знаходиться на цьому столі», поняття «істинно» зайве) теорій. Прагматична теорія пов'язана з тим, як ми використовуємо поняття істини в науці та повсякденному мовленні. Він підкреслює аспект «конвергенції» (вірування різних дослідників сходяться до однієї пропозиції в міру продовження їхніх досліджень). Теорію Пірса Гуквей вважає «метафізично нейтральною». На нашу думку, Гуквей, хоча і вдало виокремлює утилітарність прагматистів в підходах до істини, але серед них важко знайти хоча б одного, який би не вписувався за ту чи іншу інфляціоністську чи дефляціоністську теорію, тож рафінованого прагматика годі й шукати. Наприклад, Вільям Джеймс через постійні нападки на нього неодноразово визнавав, що він не проти кореспондентної теорії, Фердинанд Шілер місцями схилився до дефляціонізму, як і Джон Дьюї. Пірс, як я вище показав, скоріше намагався поєднати теорії, ніж радикально протиставити себе їм.

Книга канадської філософині Шеріл Мисак «Істина і кінець дослідження» є важливою інтерпретацією пірсової теорії істини [Misak 1991]. Мисак реконструює та захищає ідею Пірса про те, що істина є ідеальним результатом наукового дослідження, і показує її зв'язок із сучасними дебатами в аналітичній філософії. Вона також спростовує думку, ніби Пірс був чистим «інструменталістом» чи «конвенціоналістом». Насправді, говорить вона, він поєднував реалізм із прагматичним методом. Вона відкидає спроби звести пірсову істину до «консенсусу» (як у Юргена Габермаса), наголошуючи на його *фалібілізмі* (істина завжди може бути переглянута). Вона також інтерпретує теорію істини Пірса як антирепрезентативну, антиметафізичну альтернативу теорії відповідності. Проте, вона вважає, що *когерентизм* не властивий Пірсу, адже він наголошує на зв'язку із реальністю. З чим я погодитися не можу. Узгодженність думок, за Пірсом, є дією тих самих законів, що впорядковують і організовують всесвіт, вся метафізика Пірса з категоріями першості, другості та третості, з його *тихізмом* (випадковістю) та *синехізмом* (континуальність та неперервність) говорить про це. Мисак влучно показує, що пірсова теорія істини може бути альтернативою як Рортіанському релятивізму (який відкидає істину як мету), так і аналітичному реалізму (який часто ігнорує соціальний аспект пізнання).

Американський професор філософії Роберт Лейн в своїй спробі переосмислити метафізику Пірса, вважає, що його теорія істини є лише новим варіантом традиційної кореспондентної теорії [Lane 2018]. Він говорить про двохаспектну природу істини в Пірса. *Репрезентаціоністський* її аспект полягає у тому, що істина є тим, що точно відображає реальність, тобто представляє світ таким, яким він є, незалежно від того, що хтось про нього думає (власне класична кореспондентна теорія). *Дослідницький* її аспект полягає у тому, що істина – це те, що буде остаточно закріплено в свідомості тих, хто застосовує науковий метод, тобто через тривале дослідження, яке спирається на досвід і міркування, та «ідеальна межа», до якої прагне наукове переконання. На думку сучасного дослідника Ендрю Говета [Howat 2024: 469], реконструкція Лейна наразі є найкраще підтвердженою текстами Пірса. На нашу ж думку, вона не враховує реалістичної настанови, яку чітко акцентує Форстер, який демонструє обмеженість номіналістичних концепцій істини. Ця настанова є головною для Пірса.

Говет вказує на головні заперечення які висувались проти прагматичного розуміння істини. *Перше* стосується так званих «втрачених фактів» [Howat 2024: 469-472]. Якщо істина – «ідеальна межа», то ми не можемо винести жодного судження про речі, щодо яких не проводилось дослідження. Наприклад, як бути з фактами про далеке минуле, чи віддаленими куточками всесвіту. Основна відповідь, яку підтримує Пірс, полягає в тому, що не існує недоступних загадок, адже кожне змістовне питання, навіть якщо ми наразі не маємо на нього відповіді, може її отримати у майбутньому, якщо досліджуватимемо його достатньо часу. Реальність включає як те, що буде представлено в переконаннях дослідника, так і те, що було б представлено в цих переконаннях, якби дослідження проводили в той час, до того як відповідні докази чи факти зникли. Пірс також вважав, що реальність має певні прогалини або невизначеності, які проявляються, коли ми стикаємося з питаннями, на які неможливо знайти остаточною відповідь, незалежно від обсягу досліджень: «існує прогалина в повноті реальності» [Peirce 1958: 120] (CP 8.156).

Друге заперечення. Визнання того, що ми ніколи не можемо бути абсолютно впевнені, що наші переконання не будуть змінені в майбутньому (фалібілізм) веде ніби до скептицизму (таку інтерпритацію прагматизму пропонував Ричард Рорті і Доналд Девідсон). Але можна і не впадати в нього, якщо інтерпретувати Пірсову теорію істини як таку, що не обмежується лише фалібілізмом, що я власне і зробив у викладі вище семіотичної теорії, яку підтримує Форстер.

Третього заперечення я вже трохи торкався, коли говорив про дефляціонізм, де істина є просто надлишковим (несубстантивним) поняттям. Відповідь прагматистів полягає в тому, що для прагматика прояс-

нення епістемічних практик (дослідження, істина, переконання, сумнів тощо) – це прояснення задіяних концепцій. Це означає, що прагматисти відкидають основну передумову заперечення – ідею дихотомії між практиками та теоріями, цінностями і фактами.

Для розуміння значення ідей Пірса про істину з їх потенціалом боротьби з сучасним релятивізмом вкажу ще на одну важливу, хоча і давню статтю американської професорки Сьюзен Гаак [Haack 1976]. Авторка аналізує та порівнює теорії істини в класичних прагматистів: Чарлза Пірса, Вільяма Джеймса та Джона Дьюї. Вона критично розглядає їхні підходи, намагаючись відокремити «справжній» прагматизм (який вона асоціює з Пірсом) від спрощених або помилкових інтерпретацій. Гаак починає з того, що вказує на плутанину між різними версіями прагматичної теорії істини. Вона відкидає два поширених міфи: ніби прагматизм стверджує, що 1) «істина – це те, що працює» (спрощене трактування Джеймса, що призводить до суб'єктивізму, різні люди можуть мати різні «істини») і, що 2) прагматизм – це форма релятивізму або суб'єктивізму (авторка говорить, що Пірс запроваджує нормативний ідеал – науковий метод, який обмежує релятивізм). Насправді, доводить дослідниця, лише Пірс запропонував послідовну об'єктивну теорію істини, тоді як Джеймс і Дьюї іноді схилялися до інструменталізму. Авторка також різко виступає проти інтерпретації прагматизму Річардом Рорті, адже той відкидає істину як метафізичне поняття і замінює її «згодою спільноти». Вона вважає, що це спотворює позицію Пірса, який завжди підкреслював об'єктивність істини, навіть якщо її досягають через соціальні практики. Вона називає підхід Рорті «дефляційним» (зведенням істини до мовних ігор).

Науковий аспект

У контексті теорії істини Чарлза Пірса, яка розглядає істину як результат довгострокового процесу наукового дослідження та практичної перевірки, природно перейти до аналізу його внеску в методологію науки. Пірс, як філософ-прагматик, завжди позиціонував себе не лише як мислителя, але й як практикуючого науковця. Він провів значну частину свого життя в лабораторіях, працюючи над геодезією, астрономією та іншими емпіричними дисциплінами, і прагнув наблизити філософію до науки, роблячи її інструментом для реального пізнання світу. Для Пірса наука була не просто набором фактів, а вищою формою розвитку людських переконань, яка перевершує примітивніші методи їх фіксації. У своєму есеї «Фіксація переконань» (1877) він виділяв чотири методи закріплення переконань: метод наполегливості, метод авторитету, апіорний метод і науковий метод [Peirce 1992: 109-123]. Ця класифі-

кація підкреслює еволюцію людського мислення від суб'єктивного до об'єктивного, де наука стає єдиним надійним шляхом до істини. Метод *наполегливості* полягає в тому, щоб уперто триматися за свої переконання, ігноруючи будь-які сумніви чи контраргументи. Це примітивний підхід, подібний до «страуса, що ховає голову в пісок». Метод *авторитету* спирається на зовнішні джерела влади – церкву, державу чи експертів, – які нав'язують переконання масам, часто через примус чи традицію. *Апріорний* метод, натхненний раціоналізмом, базується на тому, що здається «розумним» чи «природним» для людського розуму, але він суб'єктивний і схильний до помилок, оскільки ігнорує емпіричні дані. На противагу всім, *науковий* метод, за Пірсом, орієнтований на реальні речі, незалежні від людських думок. Він передбачає систематичне дослідження, гіпотези та перевірку, що веде до об'єктивної істини в довгостроковій перспективі. Саме наука, як вища форма розвитку переконань, дозволяє людству долати сумніви через колективне дослідження, де істина виникає як результат спільних зусиль спільноти вчених.

Окрім цієї класифікації методів фіксації переконань, Пірс зробив значний внесок у *класифікацію* наук загалом. Його система класифікації наук є ієрархічною: математика, філософія та спеціальні емпіричні науки. Математика стоїть на вершині як чиста абстракція, незалежна від емпіричного досвіду. Філософія є мостом, аналізує загальні принципи пізнання. Емпіричні науки, такі як фізика чи біологія, застосовують ці принципи до конкретних явищ. Ця класифікація не статична – вона еволюціонує, відображаючи історичний розвиток знання, і підкреслює взаємозв'язок дисциплін. Пірс вважав, що така структура допомагає уникнути хаосу в науковому пошуку, роблячи його більш систематичним і ефективним.

Центральним елементом наукової методології Пірса є його теорія умовиводів, яка включає дедукцію, індукцію та абдукцію. Ці форми мислення не просто логічні інструменти, але й ключі до наукових відкриттів і освітнього процесу. Пірс пов'язував їх зі своєю семіотикою – теорією знаків, де знаки, за одним з критеріїв, поділяються на *ікони* (знаки, що подібні до об'єкта), *індекси* (знаки, що мають прямий зв'язок з об'єктом) та *символи* (знаки, що пов'язані з об'єктом умовно, через домовленість) [Peirce 1992: 186-199].

Дедукція, за Пірсом, характеризується індексальними відносинами між засновками та висновком. Вона має мінімальний ступінь діалогізму, оскільки висновок автоматично впливає з передумов, ніби минуле нав'язується сьогоденню. Класичний приклад: «Всі боби в цьому мішку білі (правило). Ці боби з цього мішка (випадок). Отже, ці боби білі (висновок)». Дедукція забезпечує необхідність, але не творчість – вона лише розгортає те, що вже відомо.

Індукція, навпаки, базується на символічних відносинах, де висновок визначається конвенцією чи звичкою. Вона орієнтована на майбутнє, на передбачення, і характеризується повторенням та ідентичністю. «Ці боби з цього мішку (випадок). Ці боби білі (результат). Отже, всі боби з цього мішка білі (правило)». Індукція є ймовірнісною, корисною для узагальнень на основі спостережень, але вона не пояснює несподівані факти (чорних лебедів, як сказав би К. Попер).

Найважливішою інновацією Пірса була *абдукція* (або гіпотеза), яку він ввів як третю форму умовиводу, доповнюючи дедукцію та індукцію. Абдукція має переважно іконічні відносини, де встановлюється подібність між несподіваними елементами. Їй властивий високий ступінь діалогізму, інакшості та ризику – це творчий, винахідницький процес, що кидає виклик усталеним ідеям і стимулює оновлення. «Спостерігається цікавий факт С; Але якби А було істинним, С було б очевидним; Отже, є підстави припускати, що А є істиною». Абдукція – це логіка відкриття, яка дозволяє формулювати гіпотези для пояснення аномалій, і саме вона робить науку динамічною.

Освітній аспект

Ці ідеї Пірса могли б мати глибший вплив на освіту. Стимулювати творчість та уяву. Формулювати гіпотези, навіть якщо даних недостатньо. Абдукція ідеально вписується в методики, де вирішуються реальні чи гіпотетичні проблеми. Наприклад, у проєктному навчанні учні можуть створювати гіпотези для вирішення екологічних чи соціальних питань, що сприяє критичному мисленню. Включення абдуктивного міркування в освіту допомагає зрозуміти, як науковці відкривають нове, а не лише відтворюють знання. Абдукція дозволяє поєднувати знання з різних дисциплін для створення нових ідей та інноваційних проєктів. Пірс наголошував на фалібілізмі (готовності визнавати помилки). У навчанні це допомогло б сприймати помилки як частину процесу, а не як невдачу.

Пірс вважав освіту процесом семіозису – безкінечного тлумачення знаків, де навчання відбувається через формування звичок і розвиток критичного мислення. Пірс підкреслював роль «спільноти дослідників» (*community of inquiry*, англ.), де освіта стає колективним процесом, подібним до наукового, з акцентом на сумнів, діалог і перевірку ідей. Він критикував традиційну освіту за її авторитарність і пропонував фокусуватися на практичних ефектах ідей, роблячи навчання ясным і ефективним.

Наприклад, у відомому есеї «Як зробити наші ідеї ясними» [Peirce 1992: 124-141], Пірс радив зосереджуватися на тому, як ідеї впливають на поведінку, що робить освіту більш прагматичною і менш абстрактною.

тною. Його ідеї про освітні переконання, як зазначає професорка з університету Осло (Норвегія) Торіл Странд, де переконання трактуються як опосередковані, соціально ситуативні та орієнтовані на майбутнє, з акцентом на метод дослідження як етос науки для розрізнення догматизму від прагматизму через прагматичний принцип, соціальний принцип, фалібілізм та абдукцію, суттєво вплинули на освіту, насамперед, через Джона Дьюї, на концепцію освіти як досвідного навчання та демократичного процесу, перетворюючи освітні практики на процеси спільного навчання, семіозису та формування звичок [Strand 2005]. Пірсова філософія сприяє розвитку креативного та критичного мислення в сучасній педагогіці.

Дослідниця з Австралії Кеті Лег [Legg 2024] розглядає проблему втрати довіри до істини в сучасному суспільстві, зокрема в освіті. Традиційні моделі передачі знань втрачають ефективність, коли люди усвідомлюють, що істина може бути соціально сконструйованою. Вона пропонує використовувати ідеї Пірса, зокрема концепцію «дослідницької спільноти» (community of inquiry), де істина розуміється як результат колективного процесу, спрямованого в майбутнє. Цей підхід акцентує на практиці, а не на абстрактних теоріях. Важливо слухати інших, уникати догматизму та розвивати критичне мислення через діалог і спільне дослідження. Авторка описує явище «постправди», коли емоції та особисті переконання стають важливішими за факти. Але вона вважає, що це не стільки «після істини», скільки «до істини» (pre-truth), оскільки суспільство втрачає інструменти для її досягнення. Пірс допомагає на її думку зрозуміти, що істина - це не просто абстрактне поняття, а результат спільної праці, яку можна відновити через практику діалогу, критичного мислення та взаємної поваги в освіті.

Висновки

Філософія Чарлза Пірса, є потужним інструментом для переосмислення пізнання, істини та освіти, що долає обмеження модернізму та пропонує прагматичний, семіотичний підхід до реальності. Пірс через фалібілізм відкидає абсолютні аксіоми а суб'єкта інтегрує в соціальну спільноту дослідників, долаючи дуалізм суб'єкта-об'єкта та повертаючись до протагорівського антропоцентризму в родовому сенсі, де людина як спільнота стає мірилом речей. У теорії істини Пірс відмежовується від номіналізму колег, інтегруючи кореспондентну, когерентну, консенсусну та інструментальну теорії в семіотичний реалізм, де істина – це не конструкція, а ідеальна межа колективного дослідження, що не змінюється, а наближається через досвід. Вказана її актуальність проти релятивізму, наприклад, Рорті.

Науковий аспект статті розкриває внесок Пірса в методологію: чотири методи фіксації переконань еволюціонують до наукового як єдиного об'єктивного, класифікація наук ієрархічно структурує знання від математики до емпіричних дисциплін, а теорія умовиводів робить науку динамічним процесом.

Освітній аспект підкреслює потенціал ідей Пірса для стимулювання творчості через абдукцію, фалібілізм як прийняття помилок, семіозис як безкінечне навчання та спільноту дослідників як колективний процес. Вплив прагматичної філософії Пірса через Дьюї перетворює освіту на досвідне, демократичне навчання. Загалом, ідеї Пірса залишаються актуальними для сучасної філософії, науки та освіти, пропонуючи інструменти для подолання релятивізму, стимулювання креативного мислення та колективного пошуку істини, що особливо важливо в еру постмодернізму та цифрових трансформацій.

Посилання:

- Вітгенштайн Л. (1955) *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. Пер. з нім. Є. Попович. Київ: Основи.
- Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2016). *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том 4*. Київ: Дух і Літера.
- Brent, J. (1998). *Charles Sanders Peirce: A Life*. Bloomington: Indiana University Press.
- Forster, P. (2011). *Peirce and the threat of nominalism*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Haack, S. (1976). The pragmatist theory of truth. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 27(3), 231–249.
- Hookway, C. (ed.). (2000). *Truth, rationality, and pragmatism: Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon Press of Oxford University Press.
- Howat, A. (2024). Peirce on truth. In de Waal, C. (Ed.), *The Oxford handbook of Charles S. Peirce* (pp. 458–478). New York, NY: Oxford University Press.
- Lane, R. (2018). *Peirce on Realism and Idealism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Legg, C. (2024). Getting to post-post-truth. *Journal of Philosophy in Schools*, 11(1), 1–21.
- Misak, C. J. (1991). *Truth and the end of inquiry: A Peircean account of truth*. Oxford: Clarendon Press.
- Peirce, C. S. (1932). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vols. 1–8; C. Hartshorne, P. Weiss, & A. W. Burks, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. Vol. 2. Elements of Logic.
- Peirce, C. S. (1935). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vols. 1–8; C. Hartshorne, P. Weiss, & A. W. Burks, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. Vol. 6. Scientific Metaphysics.
- Peirce, C. S. (1992). *The essential Peirce: Selected philosophical writings. Vol. 1 (1867–1893)*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Peirce, C. S. (1998). *The essential Peirce: Selected philosophical writings. Vol. 2 (1893–1913)*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Schiller, F. C. S. (1907). *Studies in humanism*. London & New York: Macmillan and Co.
- Strand, T. (2005). Peirce on educational beliefs. *Studies in Philosophy and Education*, 24, 255–276.
- Tarski, A. (1944). The semantic conception of truth and the foundations of semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4(3), 341–376.

References:

- Brent, J. (1998). *Charles Sanders Peirce: A Life*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cassin, B., & Sihov, K. (Eds.). (2016). *European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatables*. Vol. 4. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
- Forster, P. (2011). *Peirce and the threat of nominalism*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Haack, S. (1976). The pragmatist theory of truth. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 27(3), 231–249.
- Hookway, C. (2000). *Truth, rationality, and pragmatism: Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon Press of Oxford University Press.
- Howat, A. (2024). Peirce on truth. In C. de Waal (Ed.), *The Oxford handbook of Charles S. Peirce* (pp. 458–478). New York, NY: Oxford University Press.
- Lane, R. (2018). *Peirce on Realism and Idealism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Legg, C. (2024). Getting to post-post-truth. *Journal of Philosophy in Schools*, 11(1), 1–21.
- Misak, C. J. (1991). *Truth and the end of inquiry: A Peircean account of truth*. Oxford: Clarendon Press.
- Peirce, C. S. (1932). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vols. 1–8; C. Hartshorne, P. Weiss, & A. W. Burks, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. Vol. 2. Elements of Logic.
- Peirce, C. S. (1935). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vols. 1–8; C. Hartshorne, P. Weiss, & A. W. Burks, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. Vol. 6. Scientific Metaphysics.
- Peirce, C. S. (1992). *The essential Peirce: Selected philosophical writings. Vol. 1 (1867–1893)*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Peirce, C. S. (1998). *The essential Peirce: Selected philosophical writings. Vol. 2 (1893–1913)*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Schiller, F. C. S. (1907). *Studies in humanism*. London & New York: Macmillan and Co.
- Strand, T. (2005). Peirce on educational beliefs. *Studies in Philosophy and Education*, 24, 255–276.
- Tarski, A. (1944). The semantic conception of truth and the foundations of semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4(3), 341–376.
- Wittgenstein, L. (1955). *Tractatus Logico-Philosophicus; Philosophical Investigations* (Ye. Popovych, trans.). Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].

Taras Mamenko. Charles Sanders Peirce's semiotics of truth: modern interpretations in science and education

The article presents a comprehensive analysis of Charles Sanders Peirce's semiotic theory of truth and its significance for contemporary philosophical,

scientific, and educational discourses. The author thoroughly examines the uniqueness of Peirce's concept, which synthesizes four classical approaches to truth: correspondence, coherence, consensus, and instrumental. Special emphasis is placed on Peirce's critique of nominalism and his justification of semiotic realism, where truth is understood not as a static entity but as a dynamic result of collective scientific inquiry achieved through the endless process of semiosis – the interpretation of signs. A significant section of the article is devoted to Peirce's methodological innovations, particularly his theory of inference, which includes abduction (as a creative method of hypothesis formation), induction, and deduction. The author demonstrates how this triad of logical processes forms the foundation of scientific cognition. The article also analyzes Peirce's classification of sciences, which establishes a hierarchy from abstract mathematics to concrete empirical disciplines. In the educational context, the article highlights the revolutionary potential of Peirce's ideas, including: The role of abductive reasoning in developing creativity The concept of a "community of inquiry" as a model for the educational process Fallibilism as a methodological principle that redefines the role of errors in learning A semiotic approach to education as a process of continuous sign interpretation The research is based on a thorough analysis of Peirce's works and contemporary interpretations (Misak, Hookway, Lane, etc.), demonstrating the relevance of his ideas for overcoming modern relativism and integrating philosophical, scientific, and educational practices. Peirce's theory of truth offers a powerful toolkit for developing critical thinking and collective knowledge-seeking in the digital age.

Keywords: *abduction, Wittgenstein, sign, truth, science, education, Charles Sanders Peirce, pragmatism, semiosis, semiotics, theory, fallibilism, philosophy*

Маменко, Тарас, молодший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (м. Київ, Україна). Сфера наукових інтересів: історія філософії, семіотика, епістемологія, логіка, аналітична філософія, прагматизм, освіта.

<https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

Email: mamenkotaras@gmail.com

Mamenko, Taras, Junior Research Fellow at the Department of History of Foreign Philosophy, H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv-city, Ukraine). Research interests: history of philosophy, semiotics, epistemology, logic, analytic philosophy, pragmatism, education.

<https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

Email: mamenkotaras@gmail.com